

Костянтин Марисюк

Національний університет “Львівська політехніка”,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
ORCID: 0000-0002-7483-3836

Світлана Сорока

Національний університет “Львівська політехніка”,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права і процесу
Навчально-наукового інституту права, психології та інноваційної освіти
ORCID: 0000-0002-3351-4531

ЩЕ РАЗ ПРО ТЯЖКУ ОБРАЗУ ЯК ОБСТАВИНУ, ЩО МОЖЕ ОБУМОВИТИ ВИНИКНЕННЯ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ

<http://doi.org/10.23939/law2022.34.167>

© *Марисюк К., Сорока С., 2022*

Проаналізовано тяжку образу як обставину, що може обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання.

На нашу думку, правильно вирішується питання, що саме потрібно вважати тяжкою образою, тими науковцями, які вважають за необхідне визначальне значення надавати саме суб'єктивним факторам. Адже в одних випадках у однієї людини протиправна чи аморальна поведінка іншої особи може викликати стан сильного душевного хвилювання, а в іншій така сама поведінка обумовить лише просте емоційне збудження – все залежить тільки від індивідуальних особливостей конкретної особи. Іноді слова можуть вимовлятися ввічливим тоном, проте в них може вкладатися особливий образливий зміст, який зрозумілий лише тій людині, якій ці слова адресовані. Якщо в таких випадках під час вирішення питання про тяжкість образи брати до уваги об'єктивні критерії, то необхідно буде зробити висновок, що образа не була тяжкою. Проте, як видається, таке рішення не буде враховувати суб'єктивного сприйняття такої поведінки, що буде абсолютно неправильним.

Зроблено висновок, що встановити об'єктивний критерій визначення того, чи є образа тяжкою, чи ні, неможливо, адже встановлення такого критерію буде заперечувати і нівелювати в окремих випадках індивідуальні особливості сприйняття образи конкретною особою, окремі науковці пропонують замінити термін “тяжка образа” на “образу”. Треба погодитися, що це поняття цілком може бути замінене на інше більш широке за своїм обсягом, яке буде охоплювати поняття “тяжка образа”, а також інші прояви поведінки, які виходять за межі загальноприйнятого спілкування в суспільстві – “протиправна чи аморальна поведінка”.

Ключові слова: **сильне душевне хвилювання, образа, кримінальна відповідальність, права, обов'язки.**

Постановка проблеми. У вітчизняному кримінальному праві протягом тривалого часу законодавець надає кримінально-правове значення різним емоційним станам особи, які впливають на її здатність усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними. Це кримінально-правове значення здебільшого проявляється в тому, що емоційні стани, які зменшують здатність особи усвідомлювати свої діяння та (або) керувати ними, враховуються як обставина, що пом'якшує кримінальну відповідальність особи, як на рівні її диференціації, так і на рівні її індивідуалізації. В КК України 2001 р. для позначення окремих з таких станів використовується поняття “стан сильного душевного хвилювання”. Про стан сильного душевного хвилювання вказується в ч. 4 ст. 36, ч. 3 ст. 39, п. 7 ст. 66, ст. 116, ст. 123 КК України. Не зважаючи на те, що вказане поняття застосовується в кримінальному законодавстві вже понад сто років, з'ясування його психологічного змісту, а також дослідження обставин, за яких емоційні стани, що позначаються цим поняттям, мають кримінально-правове значення, було і продовжує бути предметом наукових дискусій.

Обрана проблематика має безпосередньо і практичне значення. Адже, на жаль, на сьогодні в Україні щорічно збільшується кількість осіб із психічними аномаліями, які зумовлюють різну девіантну поведінку особи. Окремі з таких психічних аномалій призводять до виникнення стану сильного душевного хвилювання як особливого стану психіки, з яким законодавець безпосередньо пов'язує низку кримінально-правових наслідків. Треба відзначити також і той факт, що незважаючи на невелику питому вагу злочинів, які вчиняються в стані сильного душевного хвилювання, в структурі злочинності, у судовій практиці виникає чимало спірних ситуацій, які по-різному вирішуються судами.

Аналіз дослідження проблеми. Питання сильного душевного хвилювання, а також кримінально-правового значення останнього слугували предметом наукових розвідок вітчизняних науковців, таких як А. Байлов, В. Борисов, В. Бурдін, В. Сташис та ін.

Не зважаючи на значну кількість публікацій, присвячених проблемам сильного душевного хвилювання загалом, а також обставин, які можуть викликати згаданий стан зокрема, значна кількість питань і досі залишаються спірними та не знаходять одностайності у колах науковців та практиків.

Мета статті. Усвідомлюючи, що в межах однієї короткої наукової статті неможливо розкрити всі питання, пов'язані з усіма підходами до настільки широкої та багатогранної теми, ми звернемо увагу лише на найбільш значимі та цікаві, на нашу думку, питання, та й то лише у частині базових положень, залишивши все інше для подальших наукових розвідок.

Виклад основного матеріалу. Однією з обставин, що, на думку законодавця, можуть обумовити виникнення стану сильного душевного хвилювання, коли такий стан буде визнаватися ознакою суб'єктивної сторони складів кримінальних правопорушень, що передбачені в ст. 116 та ст. 123 КК України, названо тяжку образу з боку потерпілого. Розуміння цього поняття також викликає різні дискусії в науковій літературі. Так, насамперед, спір виникає про критерії віднесення образи до тяжкої. З цього приводу можна виділити такі точки зору:

1. Під час вирішення питання про тяжкість образи до уваги треба брати лише об'єктивну її тяжкість. Вирішувати це необхідно з урахуванням загальноприйнятих норм моралі в певному суспільстві.

2. Вирішуючи питання про тяжкість образи, до уваги треба брати як її об'єктивну тяжкість, так і суб'єктивне сприйняття її винним. Щоправда, в таких випадках одні вчені надають більшу увагу об'єктивним ознакам тяжкості образи, інші – її суб'єктивному сприйняттю винним.

3. Окремі науковці пропонують у вирішенні питання про тяжкість образи до уваги брати лише її суб'єктивне сприйняття винним. За цього вирішувати це питання вони пропонують з урахуванням індивідуальних особливостей кожної конкретної особи.

Так, в одному з перших Науково-практичних коментарів КК УРСР вказувалося, що суд повинен вирішувати питання про тяжкість образи, виходячи не з індивідуальних характеристик кожної особи, а керуючись за цього певними об'єктивними критеріями, наприклад “соціалістичною правосвідомістю” [1, с. 247]. Згодом у науковій літературі почали звертати увагу на той факт, що сприйняття образи є дуже індивідуальним, а отже, вирішувати питання про тяжкість образи, не беручи до уваги суб'єктивне сприйняття її винним, неправильно [2, с. 92; 3, с. 61, 62]. Така ж позиція почала простежуватися і в судовій практиці [4, с. 83; 5, с. 93]. Проте визнаючи необхідність врахування як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, різні науковці роблять акцент на більшій важливості врахування чи то суб'єктивних, чи то об'єктивних факторів. Так, В. Борисов, В. Куц, С. Бородин, О. Попов вважають, що під час визначення ступеня тяжкості образи треба брати до уваги не тільки індивідуальні особливості особи, але й вирішувати це питання з позицій суспільної свідомості, враховуючи загальноприйнятий еталон поведінки в суспільстві. За цього перебільшення значення індивідуальних особливостей особи винного, на їхню думку, може призвести до втрати цього загальноприйнятого еталона поведінки [6, с. 25; 7, с. 186; 8, с. 118; 9, с. 120].

Інші науковці, зокрема В. Баришева, Л. Остапенко, Т. Шавгулідзе, вважають, що у вирішенні питання про те, чи була образа тяжкою, насамперед треба враховувати саме суб'єктивні моменти сприйняття особою такої образи. Адже значення образи для кожної людини залежить від її індивідуальних (психологічних, фізичних та емоційних) особливостей: хворобливий фізичний і психічний стан, вагітність, тип темпераменту, приналежність до певних соціальних груп тощо [10, с. 35; 11, с. 9; 12, с. 136].

Нам видається, що позиція тих науковців, які вважають, що під час вирішення питання про тяжкість образи до уваги обов'язково треба брати її об'єктивний зміст, так чи інакше призводить до того, що в окремих випадках суб'єктивне сприйняття образи буде нівелюватися. Адже застосування об'єктивного критерію у вирішенні цього питання завжди буде базуватися на певному сумніві в тому, що не зважаючи на те, що у конкретної особи на поведінку потерпілого виник стан сильного душевного хвилювання, але в іншій особі такий стан міг і не виникнути. Річ у тім, що тут необхідно брати до уваги те, що причина завжди рівна своєму наслідкові – немає маленьких причин, які б спричиняли великі наслідки і навпаки. Тобто, коли вже образа обумовила виникнення стану сильного душевного хвилювання, то очевидно, що для цієї конкретної особи вона була тяжкою, не зважаючи на те, що більшість інших осіб на неї могли зреагувати по-іншому. Шукати об'єктивний критерій тяжкості образи означає, що є певний перелік образ, які у всіх і кожного або принаймні у більшості обумовлять виникнення такого стану. В цьому контексті не зовсім правильною видається думка О. Попова, який вказує на те, що необхідність врахування психоемоційних особливостей винного у відриві від оцінки дій потерпілого може призвести до численних помилок, коли один лише погляд може обумовити виникнення у винної особи стану сильного душевного хвилювання [9, с. 120]. Річ у тім, що образа – це завжди протиправна та аморальна поведінка, а саме з такою і тільки з такою поведінкою і пов'язується законодавцем можливість виникнення стану сильного душевного хвилювання.

Щодо цього, на нашу думку, правильно вирішується розглядуване питання тими науковцями, які вважають за необхідне визначальне значення надавати саме суб'єктивним факторам. Адже в одних випадках у однієї людини протиправна чи аморальна поведінка іншої особи може спричинити стан сильного душевного хвилювання, а в іншій така сама поведінка обумовить лише просте емоційне збудження – все залежить тільки від індивідуальних особливостей конкретної особи [13, с. 21]. Іноді слова можуть вимовлятися ввічливим тоном, проте в них може вкладатися особливий образливий зміст, який зрозумілий лише тій людині, якій ці слова адресовані [14, с. 84]. Якщо в таких випадках у вирішенні питання про тяжкість образи брати до уваги об'єктивні критерії, то

необхідно буде зробити висновок, що образа не була тяжкою. Проте, як видається, таке рішення не буде враховувати суб'єктивного сприйняття такої поведінки, що буде абсолютно неправильним.

Як зазначає О. Сітковська, в літературі найбільш поширеним є визначення тяжкої образи як грубого приниження честі та гідності особи, за якого наголошується, що “менш тяжка образа” не повинна призводити до особливо хворобливої реакції. Проте, на її думку, обидва ці положення мають один спільний недолік: вони не враховують суб'єктивного фактору, значимості ситуації для суб'єкта. З психологічної точки зору відсутня пряма залежність між об'єктивною тяжкістю образи та суб'єктивним її сприйняттям, розмірами зворотної реакції людини. Отже, для афективної розрядки може бути навіть незначний привід, зокрема, звичайно, і “менш тяжка образа” [15, с. 39].

А. Мурзінов вважає, що вирішуючи питання про тяжкість образи, треба брати до уваги, насамперед, не стільки об'єктивні її властивості, скільки ступінь її впливу на людину, здатність викликати у неї сильне душевне хвилювання. Ступінь же цього впливу залежить скоріше від суб'єктивних властивостей конкретної особи, ніж від об'єктивних властивостей образи. Честь та гідність – поняття дуже індивідуальні, нерозривно пов'язані із особливостями носіїв цих властивостей. Одні і ті ж слова та дії можуть неоднаково сприйматися різними людьми. В одному випадку вони здатні глибоко вразити людину, а в іншому – розглядаються як нормальна форма спілкування. Не буде зайвим нагадати, що коли була передбачена кримінальна відповідальність за образу (ст. 126 КК 1960 р.), то ця категорія справ була віднесена до справ приватного обвинувачення – коли під час вирішення питання про злочинність діяння вирішальне значення мала думка потерпілого. Така процедура, на думку А. Мурзінова, давала змогу найбільш чітко виміряти суспільну небезпеку діяння, враховуючи багаточисельні нюанси, які доступні для сприйняття лише потерпілого, оскільки для точного визначення понять честі та гідності величезне значення має відношення людини до себе, тобто її самооцінка [16, с. 44].

Висновки. Враховуючи те, що встановити об'єктивний критерій визначення того, чи є образа тяжкою, чи ні, неможливо, адже встановлення такого критерію буде заперечувати і нівелювати в окремих випадках індивідуальні особливості сприйняття образи конкретною особою, окремі науковці пропонують замінити термін “тяжка образа” на “образу” [17, с. 4]. Треба погодитися з В. Бурдіним, що це поняття цілком може бути замінене на інше, більш широке за своїм обсягом, яке буде охоплювати поняття “тяжка образа”, а також інші прояви поведінки, які виходять за межі загальноприйнятого спілкування в суспільстві – “протиправна чи аморальна поведінка” [18, с. 117].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Уголовный кодекс Украинской ССР. Научно-практический комментарий / под общ. ред. Председателя Верховного Суда Украинской ССР В. Зайчука. К. : Издательство политической литературы Украины, 1969. 412 с.
2. Сташис В. Ответственность за умышленное убийство, совершенное в состоянии сильного душевного волнения. *Проблемы социалистической законности*. 1976. Вып. I. С. 89–96.
3. Кримінальний кодекс України / за заг. ред. В. Сташиса, В. Тація. К. : Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. 1196 с.
4. Судова практика в кримінальних справах. *Радянське право*. 1990. № 11. С. 83–93.
5. Судова практика в кримінальних справах. *Радянське право*. 1986. № 8. С. 82–89.
6. Борисов В., Куц В. Преступления против жизни и здоровья: вопросы квалификации. Харьков : НПКФ Консум, 1995. 104 с.
7. Бородин С. Преступления против жизни. М. : Юрист, 1999. 279 с.
8. Бородин С. Ответственность за убийство в состоянии внезапно возникшего сильного душевного волнения. *Социалистическая законность*. 1960. № 4. С. 27–33.

Ще раз про тяжку образу як обставину, що може обумовити виникнення стану...

9. Попов А. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 465 с.
10. Барышева В. Уголовно-правовое значение “аномального аффекта”. *Законность*. 2003. № 12. С. 33–38.
11. Остапенко Л. Кримінально-правова характеристика умисних вбивств при пом’якшуючих обставинах (статті 116, 117, 118 КК України) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук К., 2003. 18 с.
12. Шавгулидзе Т. Аффект и уголовная ответственность. Тбилиси : Мецниереба, 1973. 216 с.
13. Кругликов Л. Совершение преступления под влиянием сильного душевного волнения. *Советская юстиция*. 1983. № 14. С. 20–22.
14. Рогачевский Л. Особенности субъективной стороны преступлений, совершенных в состоянии аффекта. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 1983. № 6. С. 82–86.
15. Ситковская О. Аффект: криминально-психологическое исследование. М. : ООО Издательство “Юрлитинформ”, 2001. 154 с.
16. Мурзинов А. Уголовно-правовое значение аффекта. *Проблемы уголовно-правовой борьбы с преступностью*. 1989. № 1. С. 37–49.
17. Байлов А. Кримінальна відповідальність за посягання на життя та здоров’я особи, вчинені в стані сильного душевного хвилювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук Х., 2004. 20 с.
18. Бурдін В. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання. Львів : ПАІС, 2006. 200 с.

REFERENCES

1. *Ugolovnyy kodeks Ukrainy SSR. (1969)*. [Criminal Code of the Ukrainian SSR]. Nauchno-prakticheskii kommentariy / pod obshch. red. Predsedatelya Verkhovnogo Suda Ukrainy SSR V. Zaychuka. K. : Izdatel'stvo politicheskoy literatury Ukrainy [In Russian].
2. Stashis, V. (1976). *Otvetsvennos' za umyshlennoye ubiystvo, sovershennoye v sostoyanii sil'nogo dushevnogo volneniya* [Responsibility for premeditated murder committed in a state of strong mental agitation]. *Problemy sotsialisticheskoy zakonnosti*. Chap. 1. Pp. 89–96 [In Russian].
3. *Kryminal'nyy kodeks Ukraïny. (2003)*. [The criminal code of Ukraine] / za zag. red. V. Stashysa, V. Tatsiya. K. : Vydavnychyy Dim “In Yure” [In Ukrainian].
4. *Sudova praktika v kryminal'nikh spravakh. (1990)*. [Court practice in criminal law]. *Radyans'ke pravo*. No 11. Pp. 83–93 [In Ukrainian].
5. *Sudova praktika v kryminal'nikh spravakh. (1986)*. [Court practice in criminal law]. *Radyans'ke pravo*. No 8. Pp. 82–89 [In Ukrainian].
6. Borisov, V., Kuts, V. (1995). *Prestupleniya protiv zhizni i zdorov'ya: voprosy kvalifikatsii* [Crimes against life and health: questions of qualification]. Khar'kov : NPKF Konsum [In Russian].
7. Borodin, S. (1999). *Prestupleniya protiv zhizni* [Crimes against life]. M. : Yurist [In Russian].
8. Borodin, S. (1960). *Otvetsvennos' za ubiystvo v sostoyanii vnezapno voznikshogo si'nogo dushevnogo volneniya* [Responsibility for murder in a state of sudden strong emotional excitement]. *Sotsialisticheskaya zakonnost'*. No. 4. Pp. 27–33 [In Russian].
9. Popov, A. (2001). *Prestupleniya protiv lichnosti pri smyagchayushchikh obstoyatel'stvakh* [Crimes against the person under extenuating circumstances]. SPb. : Yuridicheskiy tsentr Press [In Russian].
10. Barysheva, V. (2003). *Ugolovno-pravovoye znachenije “anomal'nogo affekta”* [Criminal legal meaning of “abnormal affect”]. *Zakonnos'*. No. 12. Pp. 33–38 [In Russian].
11. Ostapenko, L. (2003). *Kryminal'no-pravova kharakterystyka umysnykh vbyvstv pry pom'yakshuyuchykh obstavynakh (stat' 116, 117, 118 KK Ukraïny)* [Criminal and legal characteristics of the insane driving in with softening surroundings (articles 116, 117, 118 of the Criminal Code of Ukraine)]. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [In Ukrainian].
12. Shavgulidze, T. (1973). *Affekt i ugolovnaya otvetstvennost'* [Affect and criminal liability]. Tbilisi : Izdatel'stvo “Metsniyereba” [In Russian].
13. Kruglikov, L. (1983). *Soversheniye prestupleniya pod vliyaniem sil'nogo dushevnogo volneniya* [Committing a crime under the influence of strong emotional excitement]. *Sovetskaya yustitsiya*. No. 14. Pp. 20–22 [In Russian].

14. Rogachevskiy, L. (1983). *Osobennosti subyektivnoy strany prestupleniy, sovershennykh v sostoyanii affekta* [Features of the subjective side of crimes committed in a state of passion]. *Izvestiya vysshikh uchebnykh zavedeniy. Pravovedeniye*. No. 6. Pp. 82–86 [In Russian].
15. Sitkovskaya, O. (2001). *Affekt: kriminal'no-psikhologicheskoye issledovaniye* [Affect: criminal and psychological research]. M. : OOO Izdatel'stvo "Yurlitinform" [In Russian].
16. Murzinov, A. (1989). *Ugolovno-pravovoye znacheneye affekta* [Criminal law value of affect]. *Problemy ugolovno-pravovoy bor'by s prestupnost'yu*. No. 1. Pp. 37–49 [In Russian].
17. Baylov, A. (2004). *Kryminal'na vidpovidal'nist' za posyagannya na zhyttya ta zdorov'ya osoby, vchyneni v stani syl'nogo dushevnogo khvylyuvannya* [Criminal liability for encroachment on the life of that healthy individual, committed in the camp of a strong mental blasphemy]. Avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [In Ukrainian].
18. Burdin, V. (2006). *Kryminal'na vidpovidal'nist' za zlochyny, vchyneni v stani syl'nogo dushevnogo khvylyuvannya* [Criminal liability for evil deeds committed in the camp of a strong mental blasphemy]. L'viv: PAIS [In Ukrainian].

Дата надходження: 21.03.2022 р.

Kostyantyn Marysyuk

Lviv Polytechnic National University,

Doctor of Law, Prof.

Department of Criminal Law and Procedure

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education

ORCID: 0000-0002-7483-3836

Svitlana Soroka

Lviv Polytechnic National University,

Candidate of Law, Associate Prof.

Department of Criminal Law and Procedure

Institute of Jurisprudence, Psychology and Innovative Education

ORCID: 0000-0002-3351-4531

AGAIN ABOUT THE SERIOUS OFFENSE AS A CIRCUMSTANCE THAT MAY CAUSE THE OCCURRENCE OF A STATE OF STRONG MENTAL EXCITEMENT

The article is devoted to the analysis of severe resentment as a circumstance that can cause a state of strong emotional excitement.

One of the circumstances that, in the opinion of the legislator, may cause a state of strong emotional excitement, when such a state will be recognized as a sign of the subjective side of the composition of criminal offenses under Art. 116 and Art. 123 of the Criminal Code of Ukraine, called a severe insult from the victim. Understanding this concept also provokes various kinds of discussions in the scientific literature. So, first of all, the dispute arises about the criteria for classifying insults as severe. In this regard, we can highlight the following points of view:

1. When deciding on the severity of the offense, only its objective severity should be taken into account. It is necessary to solve it taking into account the generally accepted norms of morality in a certain society.

2. When deciding on the gravity of the insult, both its objective gravity and the subjective perception of its guilt must be taken into account. However, in such cases, some scholars pay more attention to the objective signs of the severity of the image, others – to its subjective perception of guilt.

3. Some scholars suggest that when deciding on the severity of the insult, only its subjective perception of guilt should be taken into account. At the same time, they offer to solve this issue taking into account the individual characteristics of each individual.

Ще раз про тяжку образу як обставину, що може обумовити виникнення стану...

In our opinion, the question of what exactly should be understood as a severe insult is being solved correctly by those scientists who consider it necessary to give decisive importance to subjective factors. After all, in some cases, one person's illegal or immoral behavior of another person can cause a state of strong emotional excitement, and in others the same behavior will cause only a simple emotional arousal – it all depends on the individual characteristics of a particular person. Sometimes words can be uttered in a polite tone, but they may have a special offensive meaning that is understandable only to the person to whom the words are addressed. If, in such cases, objective criteria are taken into account when deciding on the gravity of the insult, it will be necessary to conclude that the insult was not serious. However, it seems that such a decision will not take into account the subjective perception of such behavior, which would be completely wrong.

It is concluded that it is impossible to establish an objective criterion for determining whether an insult is severe or not, because the establishment of such a criterion will deny and level in some cases individual characteristics of the perception of insults by a particular person. “insult”. It must be agreed that this concept may well be replaced by another broader in scope, which will cover the concept of “severe insult”, as well as other manifestations of behavior that go beyond conventional communication in society – “illegal or immoral behavior”.

Key words: strong emotional distress, resentment, criminal liability, rights, responsibilities.